

HERMENEVS

21^e JAARGANG, AFL. 8/9 — 15 April — Mei 1950

Robert Graves en de historische Claudius

Het zal wellicht menigeen verbazen, dat een vakhistoricus zich in 1949 plotseling geroepen voelt om een beschouwing te lanceren over een historischen roman ¹, die in 1934 verscheen en dus bijkans vijftien jaar oud is. Intussen is dit toch minder zonderling dan het op het oog schijnt. In de eerste plaats is Graves' roman kennelijk geen eendagsvlinder geweest, maar weet het boek nog steeds de aandacht van talloze lezers geboeid te houden. In de tweed plaats blijkt mij telkens weer, dat deze geboeide lezers plegen te branden van verlangen om nu eens precies te weten, of en, zo ja, in hoeverre het beeld, dat Graves van keizer Claudius en zijn tijd biedt, aan de verleden werkelijkheid beantwoordt; een verlangen, dat blijk geeft van echt historische belangstelling en derhalve door den beroepshistoricus verdient te worden bevredigd. En in de derde plaats heeft ook in den kring van vakhistorici het moeilijke, maar boeiende probleem, dat de mens en regent Claudius aanhef nageslacht ter oplossing heeft vermaakt, zich in den loop der laatste dertig jaar in een steeds toenemende belangstelling mogen verheugen, terwijl een allengs stijgende waardering voor Claudius' persoon en werk met deze verdiepte belangstelling hand in hand ging. Enkele mijlpalen op dezen weg mogen hier ter instructie van den belangstellenden lezer worden genoemd: na het zorgvuldige, schoon niet voldoende critisch tegenover de overlevering staande boekje van den Amerikaan De Coursey Ruth (*The problem of Claudius*, Baltimore 1916), dat een psychologische analyse van Claudius' persoonlijkheid tracht te geven, verschenen, behalve enige uitnemende gecommeterieerde edities van (ten dele nieuw gevonden) oorkonden, die op Claudius' regering betrekking hebben (Claudius' brief aan de Alexandrijnen, uitgegeven door Bell, *Jews and Christians in Egypt*, 1924; zijn rede in den senaat over hervormingen van de rechtspraak, op geniale wijze gereconstrueerd door

¹ Het eerste deel (J, Claudius) en het tweede deel (Claudius the God) zullen in het volgende worden geciteerd naar de paginering van resp. de Albatross en de Penguin editie; een uniforme uitgave stond mij helaas niet ter beschikking.

Stroux, *Eine Gerichtsreform des Kaisers Claudius*, Sitzungsber. der Bayer. Ak. 1929, 8; zijn rede in den senaat over het *ius honorum* der Galliërs, met even uitvoerigen als voortreffelijken commentaar uitgegeven door Fabia, *La table daudienne de Lyon*, 1929), o. a. in 1932 een zeer scherpzinnig boekje van den Italiaan Momigliano over Claudius als Staatsman (in 1934 in Engelse vertaling verschenen: *Claudius, the emperor and his achievement*; dit is het laatste wetenschappelijke werk over Claudius, dat Graves voor zijn eveneens in 1934 verschenen roman nog heeft kunnen raadplegen, zie zijn voorwoord bij deel II), in 1934 het prachtige hoofdstuk van Charlesworth over Claudius in de Cambridge Ancient History (X, 6C)7 e. v.), in 1936 een boekje van den Franssen jurist May over Claudius' juridische hervormingen (*L'activité juridique de l'empereur Claude*), voorts een artikel van mijn hand, getiteld Keizer Claudius, in het Tijdschr. v. Geschiedenis van 1938 (i—32) en ten slotte in 1940 als (voorlopige) afsluiting een uitvoerige, den huldigen stand der wetenschap ten aanzien van Claudius ongeveer weergeevende monographie van de hand van den Amerikaan Scramuzza (*The emperor Claudius*, Harvard University Press). Er is dus, dunkt mij, thans zeker aanleiding om eens een ogenblik stil te staan en Graves' Claudiusroman te toetsen aan de door het gilde der historici met betrekking tot Claudius' persoon en regering gewonnen inzichten.

Robert Graves, een verre verwant van den groten von Ranke (als ik wel ben ingelicht, prijkte op de vertaling van zijn roman, die in Duitsland aan den man werd gebracht, zijn naam als Robert von Ranke Graves, vermoedelijk bij wijze van reclame, om het debiet te verhogen), is ongetwijfeld een zeer begaafd man: hij paart — om maar enkele dingen te noemen — een uiterst soepel stilistisch aanpassingsvermogen (zijn boek wil een autobiographische roman zijn en hij schrijft dus in den stijl van Claudius) aan een naar mijn smaak zeer te waardenen naief-oubollig soort van humor, die alweer wonderwel met Claudius' humor samenvloeit (op deze twee punten kom ik later terug). Maar bovendien (of liever, dit is in het voorgaande al geïmpliceerd) heeft hij zich ernstige moeite getroost om in de antieke gegevens over Claudius' persoon en regering door te dringen, niet alleen in de literaire overlevering (Tacitus, Suetonius, Cassius Dio en dgl. schrijvers), maar ook in de oorkonden. Van deze laatste mis ik er weliswaar enkele, met name het belangrijke,

door Claudius zelf geïnspireerde decreet van Fabius Persicus, den stadhouder van Asia, dat ons zo uitnemend inlicht over den geest van het bestuur over de provincies onder Claudius' regering (zie mijn artikel over Claudius, p. 13), en het edict over den postdienst, daterend uit het jaar 49 en teruggevonden te Tegea; maar de meeste oorkonden, die van enig belang zijn, vindt men inderdaad in het verhaal verwerkt. Ja zelfs geldt dit van het opzienbarende, kort voor de verschijning van Graves' boek voor het eerst gepubliceerde, uit Nazareth afkomstige keizerlijke rescript tegen grafschennis, dat met Jezus' graf in verband wordt gebracht (II, 350—351; vgl. Scramuzza 286). Wel staat het allerminst vast, dat dit rescript van Claudius afkomstig is (het wordt door sommige geleerden aan één van zijn voorgangers toegeschreven); maar het feit, dat deze recente vondst in Graves' boek te pas is gebracht, pleit zeer zeker voor den serieuzen opzet van zijn werk.

De vraag is nu: beantwoordt dit ongetwijfeld ernstig opgezette boek aan de eisen, die men aan een historischen roman mag stellen, met name aan een historischen roman, die, zoals Graves' schepping inderdaad doet, pretendeert hecht geworteld te zijn in de verleden werkelijkheid? Het antwoord moet, vrees ik, luiden, dat er veel, ja ontzaglijk veel door den historicus op dit boek is af te dingen, intussen toch ook, dat er veel in te bewonderen valt; maar voordat ik dit door enkele voorbeelden tracht te demonstreren, zullen wij eerst moeten trachten de vraag te beantwoorden, welke eisen de historicus redelijkerwijze aan een historischen roman mag stellen. Mag men hier zonder meer denzelfden maatstaf aanleggen, die voor wetenschappelijke geschiedschrijving geldt? Neen, natuurlijk niet; maar hoever reiken dan de verschillen? M. i. moet overal daar, waar de bronnen betrouwbare gegevens bieden, aan den schrijver van een historischen roman even goed als aan den vakhistoricus de eis worden gesteld, dat zij zich ervan onthouden, deze betrouwbare gegevens te kleuren, te verdraaien, aan te dikken, op te dirken of wat dies meer zij, omdat zij aldus de verleden werkelijkheid zouden vervalsen; al moet hier onmiddellijk aan worden toegevoegd, dat zulk kleuren en verdraaien niet identiek is met het zich verwerfen van een eigen visie op en het oproepen van een levend beeld van de verleden werkelijkheid op grond van de betrouwbare gegevens: dit laatste is juist de cardinale plicht van den vakhistoricus én den schrijver van een historischen roman beide. Maar zo-

dra de gegevens der bronnen onbetrouwbaar worden of geheel of gedeeltelijk ontbreken, zodra onze kennis uit lacunes begint te bestaan, scheiden de wegen van den historicus en den romanschrijver en krijgt de laatste een aanzienlijk groter vrijheid dan de eerste. Niet dat de vakhistoricus het zonder fantasie zou kunnen stellen; zonder deze komt hij geen stap uit den weg. Hij heeft haar in het groot nodig voor wat wij dan maar de evocatie van het verleden zullen noemen; maar hij heeft haar ook in het klein nodig voor de simpele reconstructie van feiten. Als een feit *a* en een feit *c* uit de bronnen betrouwbaar bekend zijn, maar een tussenliggend feit *b* is of slecht of half of niet overgeleverd, dan heeft de hisfoi "icus niet alleen het recht, maar ook den plicht om met behulp van zijn fantasie of zeggen wij van een zo levendig mogelijk voorstellingsvermogen vanuit *a* voorwaarts en vanuit *c* terug te redeneren en zo *b* te reconstrueren. Dergelijke reconstructies verricht de historicus onophoudelijk en ze zijn vaak zo eenvoudig, dat hij zich deze geestelijke manipulatie niet eens bewust wordt; maar dit neemt niet weg, dat het product van zijn fantasie principieel berust op de omringende betrouwbare gegevens. Is een lacune te groot, dan blijft hem niets over dan een *non liquet* te stamelen of een hypothese te lanceren, die dan trouwens toch nog zo goed en zo kwaad als het kan op de omringende betrouwbare gegevens zal hebben te drijven en terdege als hypothese behoort te worden aangediend: werkelijk vrij scheppen kan hij nooit. Anders en vrijer de schrijver van een historischen roniiiiii: hij heeft het recht, de lacune te vullen met een aan zijn eigen fantasie ontsprongen schepping in plaats van zich tevreden te stellen met een *non liquet* of een hypothese, mits deze schepping — want ook hij mag niet maar raak fantaseren — niet in strijd komt met de beschikbare historische gegevens, d. i. met de verleden werkelijkheid. Vandaar dat een romanschrijver het gemakkelijker heeft, als hij een historischen roman schrijft met fictieve personen dan als hij zijn werk opbouwt rond een bekende historische persoonlijkheid: in het eerste geval is hij slechts gebonden aan de algemene sfeer der verleden werkelijkheid, in het tweede geval moet hij de historische gegevens, die bekend zijn omtrent de grote persoonlijkheid, die hij beschrijft, eerbiedigen; vandaar dan ook dat Couperus' Komedianten een beter historische roman is dan zijn Iskander, die den werkelijken Alexander slechts ten dele benadert.

Graves heeft dus den moeilijksten weg gekozen. Is hij geslaagd? Ja en neen. Laat ik dit eerst met enige voorbeelden van goed of slecht uit eigen fantasie aangevulde lacunes illustreren. In zijn leven van Claudius (2, 2) deelt Suetonius mee, dat de opgroeiende Claudius onder de leiding werd gesteld van een man, die *barbarus* was *et olim superiumentarius* en die tot taak had om den zondelingen, averechtsen knaap met stokslagen mores te leren. Dit gegeven is betrouwbaar, omdat het uit Claudius' eigen memoires wordt geciteerd; ook een romanschrijver zal dus het feit hebben te accepteren, dat Claudius' „paedagoog” een oud-paardenboef was (of, zo men dit al te erg vindt, een oud-stalbaas, maar dit is dan ook het maximum; en wat dit met name in het Zuiden tot op den huldigen dag wil zeggen, dat weet een ieder, die bezuiden de Alpen dagelijks met weezin trek- en lastdieren op de meest rauwe manier heeft zien mishandelen) en dat hij noch Griek noch Romein van origine was. Nu is er niets tegen, dat Graves uit zijn eigen verbeelding een heel verhaal scheidt over deze phase van Claudius' leven, waar de bronnen ons verder niet over inlichten: het knuppel-régime, waaronder Claudius opgroeide, oefende groten, uiteraard funesten invloed op zijn vorming (het helpt de angstcomplexen van den volwassene verklaren) en Graves beschrijft dan ook volkomen terecht in het eerste deel van zijn roman Claudius' jeugd uitvoerig. Alleen, hij dient de betrouwbare gegevens, die de overlevering tot zijn beschikking stelt, te eerbiedigen; en dit doet hij niet, als hij van dezen paedagoog een afstammeling maakt van den groten Cato, die een even grove boer zou zijn geweest als zijn voorvader, diens geschriften aan zijn pupil als schoollectuur voorzette en hem aframmelde, als de stotterende jongen zich ook maar even versprak. Nu wil ik graag toegeven, dat er in dit gedeelte van Graves' boek ook veel voortreffelijks steekt! De wijze, waarop hij den jongen Claudius zijn hart laat luchten over den ouden Cato (I, 61 e. v.), is niet alleen geestig, maar ook ad rem; met name de bittere kritiek op Cato's harde houding tegenover zijn eigen slaven past volkomen in den mond van Claudius, die niets zo verfoeide als tekort aan piëteit en wiens humane voorschriften over behandeling van slaven later een van de grootste eretiteln van zijn regering zouden vormen. Maar dit neemt» toch niet weg, dat de identificatie van den oud-stalbaas, door Suetonius als Claudius' „opvoeder” genoemd, met een afstammeling van den ouden Cato fantastisch

en historisch volkomen averechts blijft, in de eerste plaats op grond van de algemene overweging, dat het optreden als schoolmeester ten tijde van Augustus van een lid van een aanzienlijk, oud Romeins geslacht ondenkbaar is (zo iets valt buiten de sfeer der Romeinse opvattingen), en in de tweede plaats, omdat Graves hier in conflict komt met de gegevens, die Suetonius hem uit Claudius' eigen memoires verschaft¹: Cato kon noch als oud-stalbaas worden gequalificeerd noch kon hem zijn Romeinse origine worden ontzegd.

Een soortgelijk geval is het volgende. In een brief, door Augustus aan Livia geschreven en door Suetonius (4, 5) geciteerd, wordt o.a. gezegd: „Terwijl jij wegbent, zal ik den jongen Claudius dagelijks ten eten vragen, opdat hij niet alleen eet met zijn dierbare Sulpicius en Athenodorus.” En Augustus voegt er de verzuchting aan toe, dat hij wel zou willen, dat Claudius zich eens een vriend koos, van wien hij goede manieren zou kunnen leren. Van den hier genoemden Athenodorus weten wij verder niets dan wat het verband van den brief ons toestaat te concluderen: dat hij een intimus van den jongen Claudius was en dat zijn plebeische manieren Augustus kennelijk niet recht aanstonden. Hier is het dus Graves' recht om te fabuleren, . . . mits hij de duidelijke gegevens uit Augustus' brief daarbij respecteert. Maar dit doet hij niet: hij maakt Athenodorus tot Claudius' tweeden gouverneur, ditmaal een man van grote cultuur; want hij identificeert hem met den gelijknamigen stoïschon filosoof uit Tarsus, een vriend van Augustus, die een tijdlang aan het Romeinse hof leefde! Het is ten eerste chronologisch nauwelijks denkbaar, dat de filosoof Athenodorus op het ogenblik, waarop Augustus den zo juist geciteerden brief schreef, nog zou hebben geleefd, laat staan, dat hij zich in Rome zou hebben bevonden. En in de tweede plaats is het volstrekt uitgesloten, dat Augustus zich over zijn vriend, den filosoof, zou hebben uitgelaten zoals hij in zijn brief doet. De brieven, door Augustus over Claudius aan Livia geschreven en ons door Suetonius bewaard, behoren tot de merkwaardigste documents humains, die-wij uit de oudheid bezitten, en zij zijn voor goed begrip

¹ Dat Graves hier inderdaad op het gegeven uit Suetonius voortborduurde, blijkt uit het feit, dat hij Claudius Cato *that muleteer* laat noemen (I, 64); maar dat is een overdrachtelijk scheldwoord, terwijl bij Suetonius de oud-stalbaas woordelijk is gemeend.

van Claudius' persoon en levensloop van groot belang. Graves heeft ze dus natuurlijk in het eerste deel van zijn boek verwerkt; maar uiteraard heeft hij zich — dat is nu eenmaal de vloek van de boze daad — gedwongen gezien om in zijn vertaling van het hier geciteerde fragment aanzienlijke modificaties aan te brengen, ten einde Augustus' hatelijkheden aan Athenodorus' adres te verzachten (I, 124). Bij een vakhistoricus zou men in zo'n geval van geschiedvervalsing spreken; maar ook de schrijver van een historischen roman kan zich dit niet permitteren. Zo constateren wij dus ook Kier weer, hoe een schepping van Graves' fantasie opbotst tegen de gegevens der historische werkelijkheid; en voorbeelden van dit verschijnsel vinden wij dikwijls, te veel om op te noemen zelfs. Maar juist daarom is het niet meer dan billijk om er hier met nadruk op te wijzen, dat anderzijds vaak genoeg in Graves' boek voorbeelden te vinden zijn van eigen scheppingen van den schrijver, die van historisch standpunt voortreffelijk zijn te achten.

Het hoofdstuk bijv. (I, 108—120), waarin geschilderd wordt het twistgesprek van Asinius Pollio en Iulius in de bibliotheek (met den jeugdigen Claudius als stootblok tussen hen in) over tweeërlei geschiedschrijving, de geschiedschrijving van den man, wiens praeoccupatie niet vóór alles het doorgronden van de verleden werkelijkheid is, maar de behoefte om de slappe tijdgenoten te beïnvloeden door hun de deugden en prestaties der vaderen zo indrukwekkend mogelijk te schilderen, en de geschiedschrijving van hem, wien het om de waarheid en niets dan de waarheid te doen is, is een meesterstuk, niet alleen om zijn uitbundig sprankelende!! humor, maar ook omdat het zo volkomen in de antiek-Romeinse sfeer past. En het twistgesprek tussen keizer Claudius en zijn gunsteling Vitellius in het tweede deel (152 e. v.), waar Claudius den Romeinzen weg als symbool van het trotse Romeinse volk stelt tegenover de Pyramiden als ijdel symbool van Oosters despotisme, is waarlijk niet minder schoon. „The Roman Road is the greatest monument ever raised to human liberty by a noble and generous people. It runs across mountain, marsh and river. It is built broad, straight and firm. It joins city with city and nation with nation. It is lens of thousands of miles long, and always thronged With grateful travellers. And while the Great Pyramid, a few hundred feet high and wide, awes sight-seers to silence — though it is only the rifled tomb of an ignoble corpse and a monument of

oppression and misery, so that no doubt in viewing it you may still seem to hear the crack of the taskmaster's whip and the squeals and groans of the poor workmen struggling to set a huge block of stone into position —” But in this unpremeditated gush of eloquence I had forgotten the beginning of my sentence. I broke off, feeling foolish, and Vitellius had to come to the rescue. He threw up his hands, shut his eyes and declaimed: „Words fail me, my Lords. Nothing that I might utter could possibly match the depth of my feelings in this matter.” We both laughed uproariously at this. — Dit is niet alleen specifiek Romeins gedacht¹, maar het is ook specifiek Claudius, die één van de grootste wegebouwers was, welke Rome voortbracht (het hangt samen met zijn politiek van centralisatie), en die, al was hij een autocraat, toch door en door burgerlijk dacht, het woord burgerlijk dan in dien gunstigen zin te verstaan, dien het nooit behoorde te verliezen.

Wij komen dus tot de conclusie van een grote mate van ongelijkmatigheid ten aanzien van Graves' vrije scheppingen in zijn Claudius' roman. Soms komt er voortreffelijke fictie voor den dag, die geheel past in de sfeer van het Romeins verleden, dat Graves in zijn boek oproept, soms daarentegen valse fictie, die opbotst tegen de verleden werkelijkheid. En daar, waar de bronnen uitvoerige gegevens ter beschikking stellen, die Graves dus dient te volgen, krijgen wij hetzelfde beeld: enerzijds heeft hij zich inderdaad ernstig in de bronnen verdiept en slaagt hij er vaak in, het materiaal daaruit op zorgvuldige en zelfs zeer gelukkige wijze te berde te brengen en het tot een levendig beeld te verwerken, dat zijn wortels heeft in de werkelijkheid; maar anderzijds laat hij ook hier telkens ernstige of minder ernstige steken vallen. Of hij wel op heel goeden voet staat met het Latijn, zou ik wagen te betwijfelen: in zijn vertaling van Claudius' rede over het *ius honorum* der Galliërs (II, 372—373) heeft hij op niet minder dan drie plaatsen den text

¹ Men vergelijke hiermee het recente oordeel van den voortreffelijken vak-historicus Tarn, *Alexandey the Great* (Cambridge 1948) II, 391 e. v.: 'Alexander is never recorded to have made a military road, or indeed a road of any kind. No Hellenistic king, so far as I know, is recorded to have made a road of any kind . . . Putting aside, as not here material, anything that may have been done in Persian or pre-Persian Asia, there was one nation, and one only, which . . . made military roads, and that was the Romans. They did more than make them; such roads were a great instrument of their policy.' Vgl. Strabo 5, 235.

kennelijk geheel misverstaan en in zijn vertaling van den brief aan de Alexandrijnen prijkt enige malen het woord *City Prefect* om den *Praefectus Aegypti* aan te duiden, wat al heel ongelukkig is (II, 174). Met het Romeinse recht heeft Graves van tijd tot tijd al evenzeer zijn noden als met de tijdrekening. Wat het eerste betreft: *lawful inheritance* is al een heel zonderlinge en onjuiste vertaling voor het Latijnse begrip *peculium* (II, 365); het woord *Crown Prosecutor* voor den aanklager in een Romeinse rechtszaak (I, 302) had Graves beter kunnen vermijden, omdat de Romeinse Oudheid nooit een Openbaar Ministerie heeft gekend, evenmin trouwens als de Griekse: dit is een anachronisme; van Claudius' en Vitellius' censuur heeft hij (blijkens II, 407) zonderlinge voorstellingen; dat Tiberius als *rechter* zou zijn opgetreden in het proces tegen Piso (I, 259 e. v.) is onjuist, enz. En wat de tijdrekening betreft: er zouden tal van voorbeelden aan te voeren zijn ten bewijze, dat Graves voor jaartallen, dateringen, leeftijdsberekeringen en wat dies meer zij geen heel sterk hoofd heeft; maar ik wil hier niet op insisteren, omdat hij dit zwak met menigen vakhistoricus deelt. Het is dus beter, hem hiervoor niet te stenigen; alleen, als hij den slag bij Lacus Regillus, die in het begin van de vijfde eeuw v. Chr. plaats had, *over three hundred years vóór Claudius' regering* dateert (II, 105), wat een vergissing betekent van bijna twee en een halve eeuw, dan is dat toch wel iets te gortig! Voorts heeft Graves soms de fatale neiging om volstrekt willekeurige modificaties aan te brengen in gegevens uit de overlevering, waardoor de pointe verloren gaat of aanzienlijk wordt verzwakt. Twee voorbeelden mogen hiervan worden gegeven. Een van de gezondste staaltjes van Claudius' humor is het slot van zijn rede over hervorming van de rechtspraak, waar hij de slaafse onderworpenheid der senatoren enerzijds, hun stil verzet anderzijds als volgt in het zonnetje zet (vgl. mijn artikel over Claudius p. 15): „Als deze voorstellen, senatoren, Uw goedkeuring wegdragen, geeft dit dan terstond eenvoudigweg en naar Uw eerlijke overtuiging te kennen. Als ze U echter mishagen, bedenkt dan andere middelen, maar hier binnen de wanden der vergaderzaal, of, zo Gij misschien ruimer tijd wilt nemen om erover te denken, neemt dien, mits Gij, naar welke plaats Ge ook maar zult zijn opgeroepen, dit indachtig zijt, dat Ge een eigen mening moet formuleren. Want het is allerminst in overeenstemming met de waardigheid van dit hoge college, senatoren, dat hier slechts

één man, de *consul designatus*, zijn mening formuleert, die hij dan trouwens nog woordelijk van het voorstel der consuls heeft overgeschreven, en dat de overigen één woord spreken: „eens” (*assentior*), en vervolgens wanneer ze buiten zijn gekomen: „wij hebben het woord gevoerd” (*diximus*). Graves’ vertaling van de laatste woorden (II, 338): and that everyone else when his turn comes to speak should merely say ‘I agree to that’ and nothing else, and that then, when the House has adjourned, the minutes should read ‘A debate took place’, brengt een volstrekt willekeurige verandering in den text aan, die Claudius’ spot nog verzwakt ook. Het tweede voorbeeld betreft één van de meest typische staaltjes van Claudius’ tactloze loslippigheid. De inwijding van den uitlaat van den lacus Fucinus zou worden gevierd met een scheepsgevecht op het meer, waarbij duizenden ter dood veroordeelde misdadigers elkaar zouden bestrijden (Suet. 21, 6). Toen de strijders hem vóór het gevecht met de geijkte formule *Have imperator, morituri te salutant* begroetten, had Claudius den ongelukkigen inval om gekscherend terug te roepen aut non, waarop de mannen weigerden te vechten en slechts met grote moeite door Claudius met dreigementen ten slofte tot den strijd konden worden gebracht. In het Latijn is de pijnlijke situatie volkomen duidelijk: toen Claudius den groet der strijders met aut non (morüuri) beantwoordde, dacht hij aan zijn plan om de overlevenden van het gevecht na afloop te begenadigen; maar de mannen lazen in zijn woorden of veinsden erin te lezen een directe verlening van gratie aan allen reeds vóór het gevecht. Als Graves deze anecdote nu als volgt weergeeft (II, 418): The crew shouted: ‘Greetings, Caesar. We salute you in Death’s shadow,’ I was supposed to nod gravely, but I was feeling in a gay humour that morning. I answered: ‘And the same to you, my friends,’ The rascals pretended to understand this as a general pardon etc., dan kan ik daar alleen maar van zeggen, dat de verwaterde vertaling van *aut non*, waarbij n.b. de negatie, waar juist alles om draait, onder de tafel komt te vallen, de pointe volkomen uit de situatie wegneemt en deze nagenoeg onbegrijpelijk maakt.

Intussen is dit alles klein goed. En al is de frequentie van onge-rechtigheden van dit kaliber ongetwijfeld te groot (de voorbeelden, die ik in het voorgaande gegeven heb, zouden gemakkelijk met vele zijn te vermeerderen), het boek staat of valt er toch niet mee. De grote zonden heb ik voor het laatst opgespaard om ze wat uitvoe-

rigor te bespreken; in aansluiting hieraan zal ik dan tot slot aandacht geven aan de grote deugden, die het boek evenzeer bezit. Want dit blijft door alles heen (ik wees er in het vorige al op) een opvallend kenmerk van Graves' werk: de grote ongelijkmatigheid ervan.

Wat dan de grote zonden van Graves' roman betreft, nu, daar zijn de beide delen van het boek mee behept, maar . . . in verschillende vormen, in verband met het zeer verschillend karakter van de beide delen zelf. Het tweede deel behandelt Claudius' regering (dus de jaren 51—54 n. Chr.); het spreekt dus van zelf, dat Claudius hier de hoofdpersoon is, niet alleen van het boek, maar ook van het tijdvak, dat behandeld wordt; alles graviteert naar hem, zoals dit ook in de verleden werkelijkheid het geval was, en het ligt dus vóór de hand, dat, als de schrijver zich in dit deel aan ernstige fouten schuldig maakt, deze uiteraard met Claudius' persoon in verbinding zullen staan. Maar met het eerste deel is het geheel anders gesteld. Natuurlijk is ook hier Claudius de hoofdpersoon van het boek) maar van het in dit deel behandelde *tijdvak* (Claudius' eerste vijftig levensjaren van zijn geboorte in 10 v. Chr. tot zijn troonsbestijging in 41 n. Chr.) is hij dit uiteraard geenszins: ten gevolge van zijn lichamelijke misdeeldheid in combinatie met zijn geestelijke eigenaardigheden werd hij (ten onrechte) door het gros van zijn milieu voor een idioot versleten en dienovereenkomstig behandeld of liever mishandeld; men kan deze eerste, langdurige periode van zijn leven grofweg als een vijftigjarige quarantaine kwalificeren en dat wil dus zeggen, dat Claudius in dit tijdvak van de Romeinse geschiedenis weinig meer dan een nulliteit was: het graviteerde geheel naar anderen, naar Augustus en Livia, naar Tiberius en Livia, naar Germanicus en Agrippina, naar Seianus, naar Caligula en wien men verder noemen wil, maar in ieder geval niet naar Claudius. Het spreekt dus van zelf, dat dit eerste deel van den roman in overwegende mate gevuld wordt met dingen, wier beschrijving weliswaar aan Claudius in den mond wordt gelegd, maar die grotendeels buiten hem om gingen, waarvan hij nauwelijks meer dan de passieve toeschouwer was. Nu kunnen wij m. i. natuurlijkerwijze niet anders verwachten dan dat, als ernstige fouten dit eerste deel van den roman aankleven, die fouten tien tegen één betrekking zullen hebben niet op Claudius' eigen ontwikkelinggang in het hier beschreven tijdvak, maar op de wereld van het gebeuren, dat zich

buiten hem om voltrok: Graves interesseert zich voor Claudius, hij voelt hem kennelijk goed aan, hij heeft de (rechtmatige) behoefte om hem te rechtvaardigen en hij heeft zich dus met grote aandacht verdiept in de bronnen, die hem over Claudius inlichten; als zijn werkkraft, zijn aandacht, zijn begrip te kort schieten, dan zal dit licht niet zijn ten aanzien van Claudius zelf, maar ten aanzien van de wereld buiten hem, die noodzakelijkerwijze een zo grote plaats in het eerste deel inneemt en die bovendien voor miskennis door Graves gemakkelijk in aanmerking komt, omdat zij Claudius inderdaad mishandelde en omdat Graves nu juist voor Claudius opkomt. Dit vermoeden wordt door de uitkomst bevestigd. Claudius' levensweg in deze vijftig jaar, zijn miskennis en mishandeling door het milieu, zijn martelgang, mogen wij wel zeggen, en zijn ontwikkeling desondanks tot een man van grote betekenis wordt — incidentele ontsporingen daargelaten — met fijn begrip geschetst en met diep psychologisch inzicht begrijpelijk gemaakt, een prestatie die des te meer erkenning verdient, omdat uit den aard van de zaak (Claudius was immers tot zijn troonsbestijging uit historisch oogpunt een nulliteit) de geschiedbronnen ons slechts in de meest grove hoofdlijnen over Claudius' eerste vijftig jaren inlichten en Graves hier dus grotendeels aangewezen was op zijn eigen intuïtie en op zijn uiteraard veel uitvoeriger kennis van de persoonlijkheid van Claudius als keizer, die door middel van achterwaartse conclusies ook op den jongeren Claudius licht kon werpen. Hier ligt inderdaad de grote kracht, de grote deugd van dit eerste deel: in het fijne begrip voor Claudius' persoon; maar . . . » de personen om Claudius heen, zij naar wie dit tijdvak graviteerde, komen minstens in even grote mate tekort als aan Claudius zelf recht wordt gedaan. Begrijpelijk is dit genoeg, al is de zaak daar natuurlijk niet mee goedgepraat. Ook vakhistorici hebben wel eens onbewust en te goeder trouw de neiging om, als zij een bepaalde historische persoonlijkheid miskend achten en trachten deze in een zuiverder daglicht te stellen, voor de tegenspelers van hun beschermeling niet al te veel handen uit te steken: deze moeten de min of meer zwarte schapen blijven, waartegen het witgewassen schaap van hun hart dan des te voordeliger uitkomt. Als ik bijv. de uitvoerige psychologische beschouwing herlees, die ik jaren geleden aan keizer Tiberius heb gewijd en waarmee ik hem tot zekere hoogte meende te moeten rechtvaardigen, dan geloof ik nog altijd, dat ik

Tiberius daarmee toen recht heb gedaan, maar dan moet ik achteraf Wel erkennen, dat ik zonder het te merken Augustus toch wel enigszins te kort deed. En wat wil men? Als iemand zich tot bekaf zijn toe heeft uitgesloofd om door te dringen tot een persoonlijkheid, waarvoor hij grote belangstelling heeft, dan ligt het helaas voor de hand, dat hij de neiging heeft om het wat gemakkelijker aan te doen ten aanzien van omringende figuren, die hem minder interesseren. Hoe dit zij, of men nu Augustus of Tiberius of Livia noemt, zij komen alle in Graves' handen ernstig tekort. Augustus komt er nog het beste af: hij wordt althans niet onsympathiek getekend; maar dit neemt niet weg dat het constant terugkerende thema van het eerste deel is belichaamd in de opvatting dat 'Augustus ruled the world, but Livia ruled Augustus' (I, 25), en dit is, ook al zal geen historicus ontkennen, dat Livia een krachtige persoonlijkheid was en dat zij groten invloed op Augustus oefende, niettemin een caricatuur van de werkelijkheid. En wat Tiberius betreft: het schijnt niet tot Graves te zijn doorgedrongen, dat, zo Claudius aanspraak heeft op rechtvaardiging, dit in niet mindere mate van Tiberius geldt en dat ook zijn papieren in de laatste decennia op de beurs der historische wetenschap aanzienlijk zijn gestegen: alle laster, die tegen Tiberius bij elkaar is geroddeld door de Romeinse aristocratie, wier „oordeel" nagalmt in de Romeinse geschiedschrijving, wordt door Graves kritiekloos voor de deur van den tweeden princeps gedeponneerd, een poging om tot de gecompliceerde psychologie van dezen geremden, maar diepen man door te dringen wordt niet of nauwelijks ondernomen en het beeld van Tiberius, dat wij hier krijgen, is dan ook het traditionele van den weden en pervers wellustigen tyran, dat zeker niet bestand is tegen de historische kritiek. En zo wij al eens op een enkele plaats (I, 299—300) althans de erkenning uitgesproken vinden, dat Tiberius voor het rijk een eminent bestuurder was, wordt deze daarna toch weer ten halve te niet gedaan door de onjuiste bewering, dat hij sedert zijn verblijf op Capri ook in dit opzicht steeds jammerlijker tekort schoot (I, 335). Maar Graves' behandeling van Livia spant verre de „kroon"; hier kan men alleen maar van een paskwil spreken: een reïncultuur van sluipmoorden (specialiteit gitmoorden) treedt voor het voetlicht; ja, Graves schuift er haar zo waar nog enkele meer in de schoenen dan zelfs Romeinse roddelpraat vermocht klaar te spelen! Nu zou men hier een tegenwerping

kunnen maken, die ogenschijnlijk juist is. Het boek is een autobiographie van Claudius; het wordt dus niet geacht min of meer objectieve oordeelen weer te geven van een twintigste-eeuwsen historicus, maar indrukken van Claudius zelf in zijn eigen tijd; en daar Claudius door zijn grootmoeder Livia op hardvochtige wijze bijkans werd verloochend en zijn oom Tiberius hem op de meest grievende wijze den toegang tot de politieke carrière had geweigerd, kan men moeilijk aannemen, dat hij sympathie voor hen zou hebben gevoeld en dat hij niet snel geneigd zou zijn geweest om ver[^]dachtmakingen aan hun adres te geloven. Deze weg tot ontlasting van Graves is ons echter versperd; want het gaat hier niet om indrukken van Claudius of om geloof aan verdachtmakingen, maar hij wordt uitdrukkelijk gecenseerd objectief betrouwbare informatie over deze dingen te hebben: zijn kennis van Livia's sluipmoorden bijv. zou hebben berust op een (natuurlijk volmaakt uit de lucht gegrepen) bekentenis, die Livia als oude vrouw voor haar diepverachten kleinzoon hierover zou hebben afgelegd! Omgekeerd kan de wijze, waarop Agrippa Postumus wordt verheerlijkt en als een edel, schuldeloos slachtoffer van gemene intriges voorgesteld, al evenmin door den beugel; met name het tragische einde van Postumus' avonturen, zoals Claudius het, alweer op grond van betrouwbare informatie, opdist, vindt niet den minsten steun in de overlevering. I)aarentegen kan tegen het feit, dat Claudius Germanicus' persoon en prestaties buitensporig overschat, moeilijk bezwaar worden aangetekend: het is volstrekt niet onmogelijk, dat Claudius zo over zijn ouderen broeder heeft geoordeeld als hij hier wordt voorgesteld te doen. Maar in het algemeen moeten wij tot de conclusie komen, dat in het eerste deel van Graves' roman de behandeling van de belangrijkste personen uit Claudius' omgeving in het teken staat van den meest schrikbarenden achterklap, die als betrouwbare informatie wordt opgediend: het is de grote ondeugd van dit deel, die schrill afsteekt tegen het fijne begrip, waarmee in het algemeen Claudius' eigen ontwikkelingsgang wordt getekend.

In het tweede deel staan, zoals ik al opmerkte, de zaken anders. Claudius zelf is hier de centrale figuur, hij vult het a. h. w. met zijn persoon en, daar Graves zich inderdaad in de overlevering omtrent Claudius en in zijn persoon zelf met grote aandacht heeft verdiept, ligt dus in het algemeen het niveau waarop dit tweede deel zich beweegt hoger dan dat van het eerste. En evenmin behoeft het

nog betoog, dat de tekortkomingen, die desondanks ook dit deel aankleven, in den regel onmiddellijk met Claudius zelf in verband staan. Enkele kleine ontsporingen (er zijn er meer, maar ik wil hier niet te lang bij stilstaan) noem ik in het voorbijgaan: dat Brittannicus eerder zou zijn geboren dan Octavia, is zeker niet aan te nemen; de rol, die Messalina naast den keizer in het bestuur zou hebben gespeeld, wordt schromelijk overdreven: de beschuldiging o.a. dat zij en de keizerlijke vrijgelatenen grof geld zouden hebben verdiend aan het versjacheren van het Romeinse burgerrecht en van monopolies, is weliswaar overgeleverd, maar in haar algemeenheid — een enkele incidentele onregelmatigheid ten aanzien van burgerrechtsverleningen dus daargelaten — niet houdbaar te achten (vgl. Scramuzza 140 e. v. en 158); dat Claudius zelf zou hebben meegewerkt aan het tot stand brengen van een huwelijk tussen Messalina en Silius (in zijn ogen dan natuurlijk een schijnhuwelijk) om aldus een onheil, dat volgens zekere voorspellingen den echt-noot van Messalina zou bedreigen, van zichzelf op een ander af te wentelen, wordt zelfs door Suetonius (29, 3) als een fantastisch gerucht verworpen, maar Graves dient het als werkelijkheid op, enz., enz. Maar er is één cardinale fout aan te wijzen, die uitvoerige bespreking verdient; zij valt, om het maar direct in twee woorden te formuleren, geheel onder het hoofd Claudius en de republiek en speelt ook reeds een zekere, meer ondergeschikte rol in het eerste deel. Volgens G. Naves zou Claudius' vader Drusus sterke republikeinse sympathieën hebben gehad (dit is vermoedelijk juist) en zouden deze op zijn jongsten zoon zijn overgegaan. Claudius schreef n.l. in zijn jeugd een geschiedwerk ovet de burgeroorlogen na den dood van Caesar, maar hij kreeg er ernstige moeilijkheden over met zijn moeder Antonia en zijn grootmoeder Livia, zodat hij toen maar overging tot de beschrijving van latere tijden vanaf het begin van Augustus' heerschappij, omdat hij merkte dat hij noch vrij noch eerlijk mocht schrijven over den doodsstrijd van de Republiek; ook schreef hij in polemieek tegen een publicatie van Asinius Gallus een verdediging van Cicero (Suet. 41, 2—3). In 41 zou het principaat Claudius (hij was immers republikein) volmaakt tegen zijn zin opgedrongen zijn en het zou met name aan den tact en de doortastendheid van Agrippa te danken zijn geweest, dat hij ten slotte inderdaad den troon besteed. En ook gedurende zijn ganse regering zou Claudius de gedachte in zich hebben omgedragen om op een

daartoe geschikt ogenblik terug te treden en de republiek te herstellen; alleen, hij merkte wel, dat dit geschikte ogenblik nooit kwam. Ten slotte zou dan de schok, dien het openbaar worden van Messalina's wangedrag en haar terechtstelling in 48 hem gaf, een crisis hebben teweeggebracht. Het was dwaasheid geweest een goed vorst te willen zijn, want hier bereikte men alleen maar mee, dat de mensen het principaat aanvaardden en hun vrijheidsidealen vergaten. Alleen de ondragelijke druk van een totaal verdorven tyrannie zou in staat zijn hen wakker te schudden en het republikeinse vrijheidsideaal weer tot een levende werkelijkheid te doen worden. Vandaar dan het met open ogen genomen besluit om, terwijl de volkomen verdorvenheid van Agrippina en haar zoon Nero hem bekend was, juist daarom Agrippina te huwen en Nero te adopteren, opdat het mensdom in hem den verdorven tyran zou vinden, die het voor goed van alle autocratie zou genezen. Natuurlijk beseft Claudius, dat hij op deze wijze het doodvonnis van zijn eigen zoon Britannicus tekende, tenzij hij hem liet „onderduiken”. De bedoeling was dus om Britannicus' overlijden bekend te maken, hem vermomd naar Engeland te sturen en hem daar aan het hof van een bevriende vorstin tot een goed en flink man te laten opgroeien, opdat, als Nero zou zijn uitgewoed en het mensdom daardoor eindelijk rijp zou zijn geworden voor een vrije, republikeinse samenleving, hij zou terugkeren als de krachtige en rechtschapen leider daarvan. Welk plan intussen strandde op de onverzettelijkheid van Britannicus, die niet in de republiek geloofde, op zijn eigen rechten stond, Rome weigerde te verlaten en hiermee zijn eigen doodvonnis tekende. Tot zo ver Graves. Nu moet worden toegegeven, dat in deze fantastische constructie (want meer is het niet) een kleine kern van waarheid schuilt. Dat Drusus zekere republikeinse gezindheden had gekoesterd, is evenmin aan twijfel onderhevig als dat Claudius oprechte verering koesterde voor den vader, dien hij nooit had aanschouwd, al volgt uit deze verering nog niet, dat Claudius overtuigd republikein zou zijn geweest. Evenmin volgt dit uit de overlevering over de genoemde geschriften van Claudius: het staat vast, dat hij getracht had vrij een eerlijk over den doodstrijd der Republiek te schrijven; maar hieruit volgt wel, dat hij zijn plicht als vakhistoricus kende (hij had immers, omdat de politieke carrière voor hem versperd was, den weg der Wetenschap gekozen) en dus niet bereid was, zijn waarheidsliefde

op te offeren aan de propagandistische behoeften van het jonge principaal, maar niet, dat hij een overtuigd republikein was. Hetzelfde geldt van zijn verdediging van Cicero. Ongetwijfeld was hij geen geboren autocraat: hij was en bleef ook gedurende den gansen tijd van zijn principaal een door en door burgerlijk man, met sterke neiging tot het eenvoudige, gemoedelijke, humane, familiale, joviale, ook tot het plebeische; hij heeft zeker pijnlijk beseft, dat de burgeroorlogen in belangrijke mate een survival of the unfittest hadden meegebracht en dat de vrijheidszin van het Romeinse volk onder het principaal zienderogen wegwijnde: met name de slaafse onderworpenheid van den senaat hand in hand met zijn stil verzet was hem ook als princeps voortdurend een doorn in het oog. Ik wil Graves wel toegeven, dat Claudius vermoedelijk het principaat niet heeft beschouwd als iets goeds in zichzelf, maar als een noodzakelijk kwaad; maar dan ook, gegeven de omstandigheid van een wereldrijk, dat na langdurige uitplundering door de roofzieke Romeinse aristocratie in den tijd der Republiek thans om een efficiënt en rechtvaardig bestuur riep, met het accent wel zeer ter dege op het woord noodzakelijk. Ik bestrijd dan ook, dat in 41 Claudius tegen zijn zin tot princeps zou zijn gebombardeerd. Ik weet, dat de versie, die Graves van deze gebeurtenissen geeft, zich met bewijsplaatsen uit de bronnen laat staven. Maar het is de slechtere traditie; de betere houdt in, dat, toen een soldaat Claudius in het paleis namens de garde kwam meedelen, dat zij hem als keizer wenste, hij vreugde toonde, dat bij de volgende onderhandelingen met den senaat de leiding en het initiatief bij Claudius en niet bij Agrippa berustten en dat hij deze onderhandelingen met een zekeren humoristischen tact en volstrekt niet zonder vastberadenheid tot een gunstig resultaat wist te leiden (vgl. Scramuzza's derde hoofdstuk). En wat Claudius' gezindheid tijdens zijn eigen principaat betreft: moet ik er waarlijk aan herinneren, dat juist onder zijn regering het principaat radicaal, maar volgens een weldoordacht, centraliserend plan werd uitgedacht? Hij is de eerste keizer geweest, die een centralen staf van staatssecretarissen om zich heen heeft georganiseerd, een keizerlijke kanselarij. Wel hadden natuurlijk ook zijn voorgangers al particuliere secretarissen gehad, maar hij vergrootte het aantal, wees aan elk een nauwkeurig omschreven werkkring toe en stichtte zo departementen van administratie, keizerlijke ministeries, onder leiding

van keizerlijke vrijgelatenen (vgl. mijn artikel over Claudius 4 e. v.). Het doel van deze centralisatie was uiteraard om een zo efficiënt en rechtvaardig mogelijk bestuur over het reuzenrijk te verzekeren: uit alle oorkonden van Claudius' regering blijkt, dat hij steeds persoonlijk zijn vaderlijke zorg liet gaan over de belangen van zijn onderdanen en zelfs over kleine détails van het rijksbestuur, en hij vermocht dit te doen door de straffe centralisatie. Deze politiek van centralisatie is het belangrijkste verschijnsel in Claudius' regering en het is zijn persoonlijke schepping; dat zij vergroting van de macht van den keizer meebracht ten detrimente van de macht van den senaat, behoeft geen betoog. Is het dan toeval, dat Graves, die in Claudius een overtuigden republikein ziet, juist deze centraliserende tendenties in Claudius bewind weliswaar niet doodzwijgt, maar toch wel erg weinig nadrukkelijk naar voren brengt, terwijl hij in het algemeen het karakter van Claudius' regering vaak goed weet te tekenen? En is het in gemoede denkbaar, dat de man, die zulke bestuursopvattingen huldigde, met de gedachte zou hebben gespeeld om te abdiceren en, onder wat voor waarborgen dan ook (II, 357 e. v.), de macht terug te geven aan de Romeinse aristocratie, van wie hij beter wist dan wij, dat zij zijn curatele behoefde? Claudius was wellicht autocraat tegen wil en dank: ik geloof het gaarne en hij is er mij te liever om; maar zijn hervormingen bewijzen, dat hij wist, dat hij het moest blijven. De (laxerende peripeteia van het jaar 48 is dan ook uitsluitend een product van Graves' verbeelding en een slecht product. Ik laat nog daar, dat Claudius' plotselinge ontgoochelde skepsis ten aanzien van de toekomst van het rijksbestuur door de tragedie rond Messalina nauwelijks innerlijk aannemelijk wordt gemaakt. Veel erger is dat deze ontgoochelde houding niet strookt met het sterk naïeve element, dat duidelijk in Claudius' karakter steekt en dat juist door Graves vaak op zo gelukkige wijze naar voren wordt gebracht: Graves weet beter dan ik, dat Claudius naïef goedlachs, naïef humoristisch, naïef loslippig, naïef ijdel en — daar komt het hier op aan — naïef energiek is. Hij is geen man om, in skeptische ontgoocheling omdat zijn vrouw hem gemeen bedrogen heeft, het bijltje van zijn openbaren plicht erbij neer te gooien, met over elkaar geslagen armen toe te zien, hoe God's water over God's akker loopt, en zelf nog de zaak in 't honderd te helpen sturen bovendien. Claudius mag vaak genoeg klagen over de verdorvenheid van het mensdom,

waar hij tegen op moet tornen, maar goed, hij tornt er dan ook tegen op, hij blijft naïefweg vechten en zwoegen, twintig uren op een etmaal. Juist dit is één van zijn allerschoonste deugden, die Graves zeer wel kent; maar hij heeft het hier jammerlijk vergeten. Behoeft het dan nog betoog, dat de overlevering geen schijn van een aanwijzing levert voor den enormen breuk in Claudius' opvattingen, die in het jaar 48 volgens Graves zou zijn opgetreden? Dit jaar brengt wel een ernstigen breuk in Claudius' familieleven (en daarmee een radicale verandering in de regeling der opvolging), maar niet in zijn leven als recent: hij blijft ook daarna dezelfde actieve, onverstoorbare regeerder, die hij altijd was. Spreekt het geen boekdelen voor den ernst van deze centrale fout van Graves, dat hij de vijf/zes laatste jaren van Claudius' regering (na de vermeende peripeteia) in 20 à 30 bladzijden meent te kunnen afdoen, terwijl hij aan de jaren 41—48 niet minder dan 400 bladzijden spendeert¹? Dit is de capitale aberratie, die het overigens in allerlei opzichten zo knappe tweede deel van Graves' roman ontsiert. Dat het (mislukte) plan om Britannicus in Engeland te laten onderduiken volkomen uit de lucht is gegrepen, behoef ik in aansluiting hieraan nauwelijks meer te releveren; maar wel geeft dit fictieve plan mij aanleiding om nog een enkel woord te zeggen over het huwelijk van Agrippina en de adoptie van Nero. Het is immers denkbaar, dat bij iemand de vraag zou rijzen: als Claudius dan niet Agrippina gehuwd en Nero geadopteerd heeft met het opzettelijke doel om het mensdom aan een zo afgrijselijke tyrannie te onderwerpen, dat het voor goed van alle autocratie zou worden genezen, waarom heeft hij dan in vredesnaam *wel* deze twee afschuwelijke mensen door huwelijk en adoptie zo nauw aan zich verbonden, dat als consequentie daarvan zijn eigen zoon van zijn kansen op de heerschappij, ja zelfs vermoedelijk van zijn levenskansen zou worden beroofd? Het antwoord hierop is tweeledig. In de eerste plaats

¹ Ongetwijfeld zijn er ook verstandige vakhistorici, die menen, dat Claudius' krachten in de laatste jaren van zijn regering hem begonnen te begeven en dat Agrippina en de vrijgelatenen toen sterker invloed kregen, zo bijv. Balsdon in de pas verschenen Oxford Classical Dictionary s. v. Claudius (I). Maar in de eerste plaats spreekt men dan van de laatste vier, niet de laatste zes jaren van Claudius' redering en denkt daarbij dus niet aan een door een morelen schok teweeggebrachte peripeteia in het jaar 48, maar eenvoudig aan ouderdomsveral in Claudius' laatste jaren; en in de tweede plaats . . . is ook deze opvatting in hoge mate aanvechtbaar.

was Claudius een sensuele natuur en dit bracht hem, althans op bepaalde momenten, sterk onder vrouweninvloed; het is één factor, die eerst zijn huwelijk met Agrippina, daarna de adoptie van Nero als concessie aan haar kan verklaren. Maar in de tweede plaats — en dit is belangrijker — moet men niet vergeten, dat Agrippina een dochter was van de eens zo populaire Germanicus en Agrippina I en derhalve haar zoon een directe afstammeling van Augustus in tegenstelling tot Britannicus. Nero en zijn moeder vormden dus in het Rome van Claudius een zeer belangrijken politieken, men mag welhaast zeggen dynastieken factor, die voor Claudius zonder meer gegeven was en waarmee hij dus had te rekenen. Hij zal waarschijnlijk hebben overwogen, dat, als hij Nero dan in vredesnaam maar adopteerde en tot opvolger bestemde, het directe gevaar voor zijn eigen zoon minder groot zou zijn dan als hij Agrippina en haar zoon buiten liet staan en hen aldus tot intriges dreef met hun ongetwijfeld talrijke partijgenoten ten behoeve van Nero's opvolging. Wij kunnen, met onze kennis van het resultaat in onzen zak, achteraf lachen over een dergelijke naieveit, maar dit is een goedkoop kunstje. Men dient wel te bedenken, dat het enige alternatief voor Claudius was om Agrippina en Nero beide op staanden voet uit den weg te ruimen. Dat hij dit, althans in eerste instantie, niet heeft gewild (hij was allerminst een sluipmoordenaar van nature; later, kort voor zijn dood, heeft hij met het plan rondgelopen om zijn oorspronkelijke besluiten, hoe dan ook, ten gunste van Britannicus te wijzigen, maar dit was voor Agrippina dan ook het sein om hem te vermoorden, zodat er niets van kwam), kan men toch moeilijk op de debetzijde van zijn conto boeken, ook al is het een feit, dat hij hiermee het mensdom een dienst zou hebben bewezen, omdat de regering van Nero, zelfs na wat wij de laatste vijftien jaar hebben meegemaakt, toch altijd nog als één van de zwartste bladzijden in het geschiedboek der mensheid moet gelden en omdat anderzijds Britannicus, zo de tekenen niet bedriegen, een jongen met karakter was, die een krachtig en rechtschapen man had kunnen opleveren. Kortom, deze zaak blijft een afschuwelijke tragedie, maar één, die geheel anders ligt dan Graves haar heeft geschilderd.

Maar wij hebben nu lang genoeg over Graves' zwakheden gesproken. Het wordt tijd om, als afsluiting van deze beschouwingen, onze aandacht te concentreren op de grote deugden, die zijn Clau-

diusroman naast de reeds gesignaleerde grote ondeugden inderdaad bezit. In het kort komen deze cardinale deugden hierop neer, dat Graves niet alleen zeer veel weet van Claudius' persoon en werk, maar zich ook met fijne psychologische intuïtie daarin heeft ingeleefd. Graves heeft met name het boekje van De Coursey Ruth blijkbaar aandachtig bestudeerd, beter dan menig vakhistoricus zich verwaardigt te doen; ja, hij komt hier ver boven uit, omdat De Coursey Ruth weliswaar het materiaal voor de beoordeling van Claudius' persoon zorgvuldig heeft geanalyseerd en geordend, maar er toch niet recht in is geslaagd, hier een levend beeld uit te scheppen, Graves daarentegen wel. Graves weet, dat Claudius van aanleg — hij deelde deze eigenaardigheid met vele leden van zijn trotse geslacht en vertoonde haar reeds in zijn jeugd — een oppositionalist was, dat wil zeggen iemand weinig geneigd om zich in het keurslijf van Romeins traditionalisme te laten persen, maar behept met duidelijke tendenties in de richting van een zeker onafhankelijk radicalisme, iemand met de neiging om zich aan conventies weinig te storen, iemand die weinig zin had voor het ophouden van uiterlijke waardigheid, weinig zin voor het eerbiedigen van de regels der etiquette, van die 'ritualistic conception of life', die juist de Romeinse samenleving zo bij uitstek beheerste, iemand die zelden precies wist wat hij zeggen of zwijgen moest, maar behept met een sterke neiging tot verstrooidheid¹, joviale loslippigheid, kinderlijke tactloosheid, naief-oubolligen humor, die vaak gezond en raak, vaak onhandig, vaak ook rijkelijk misplaatst was, en tot het gemoedelijk-ongegeneerd botvieren van familiaar-plebeisch-democratische manieren, kortom een enfant terrible in optima forma². Hij weet ook, dat Claudius' lichamelijke misdeeldheden vermoedelijk resulteerden uit een geboorte-trauma: er zijn uitla-

¹ Zij werd later bevorderd door zijn geleerdenbestaan, zijn tekort aan nachtrust en zijn neiging tot drinken, maar kwam er niet zonder meer uit voort: reeds als jongen was hij er mee behept; het is één van de vele symptomen van de anti-conventionele gerichtheid van zijn type.

² Wat Barker (*Traditions of civility*, 218) zegt over de reacties van den loslippigen achttiende-eeuwsen denker en predikant Paley op de stemmige sfeer van universiteit en pastorie, geldt tienvoudig van Claudius' reacties op de conformistische sfeer der Romeinse samenleving: He would have been elected instantly, and by acclamation, the president of a 'society for promoting indiscretion in conversation' — the sort of society for which one longs in the cautious precincts of a cathedral close or a resident University, where men are apt to 'talk delicately'.

tingen in de overlevering, die erop wijzen, dat hij te vroeg werd geboren, en zijn lichamelijke afwijkingen (zijn misvormde, krachteloze benen, zijn bevende handen, zijn bungelende hoofd, zijn kwijlende mond, zijn lichte doofheid, zijn stotteren en de grimassen van zijn gezicht) zijn wellicht gezamenlijk onder den noemer te brengen van dien vorm van *diplegia spastica infantilis* (*Little's Disease*), die vaak uit een geboorte-trauma voortvloeit¹; het spreekt van zelf, dat deze lichamelijke drawbacks en de miskennis door het milieu, die er het gevolg van was, Claudius' enfant-terrible-schap in de meest hoge mate hebben bevorderd, maar het is er niet voor 100 % uit af te leiden, zoals alleen al volgt uit de overweging, dat het karakter van tal van andere, welgeschapen Claudii m. m. dezelfde signatuur vertoont. Graves weet bovendien, dat de combinatie van zijn anticonventionele weeibarstigheid en zijn lichamelijke afwijkingen hem bij zijn familie en overige omgeving ten onrechte (men had natuurlijk geen notie van het wezen van zijn lichamelijke kwaal) de reputatie van idiotie, zwakzinnigheid, achterlijkheid of hoe men het noemen wil heeft bezorgd. Ten onrechte, want lijdens aan *diplegia* kunnen geestelijk volkomen normaal en eventueel zeer intelligent zijn.² Men begon met hem aan een ranselrégime te onderwerpen, omdat men zijn gestotter, zijn tics en zijn rare, stuntelige manieren alleen maar aan onwil toeschreef. Toen dit de zaak uiteraard alleen maar erger maakte, gaf men het geval als hopeloos op, liet hem min of meer aan zijn eigen lot over, maar isoleerde hem intussen zorgvuldig om te voorkomen, dat dit mismaakte

¹ Zie bijv. Sheldon, *Diseases of infancy and childhood*, 4^e editie 1945, 517—520. T k moet erop wijzen, dat Graves het verband tussen het geboorte-trauma en de verlamingsverschijnselen blijkbaar niet beseft (hier heeft hij de uiteenzettingen van De Coursey Ruth kennelijk oppervlakkig bekeken) : hij spreekt op twee plaatsen (I, 54 en II, 161) over Claudius' ontijdige geboorte en onafhankelijk hiervan van 'infantile paralysis.' Het gaat hier echter niet om *kinderverlamming*, een infectieziekte, die niets met een geboorte-trauma te maken heeft, maar om *diplegia*, die juist uit zulk een trauma resulteert. Ik merk nog op, dat Graves Claudius enige malen op een muilnier of paard laat rijden. Al heb ik niet de ganse overlevering over Claudius hier voor voet op gecontroleerd, waag ik toch te betwijfelen, of dit ooit in werkelijkheid is geschied: door den toestand, waarin hun benen verkeren, zijn lijdens aan Little's Disease gewoonlijk niet in staat om op een paard te zitten. Het zal wel geen toeval zijn, dat de jonge Claudius nooit in den *lusus Troiae* mee reed.

² Vgl. Sheldon p. 519: The face may be affected, and the constant grimacing give an idiotic appearance, although children of this group sometimes show a surprisingly good level of intelligence.

enfant terrible de keizerlijke familie in het openbaar door een of andere zonderlinge handeling zou compromitteren. Het behoeft natuurlijk geen betoog, dat het ranselrégime en ook de spot en verachting, waarmee zijn omgeving (tot zelfs zijn moeder toe) hem constant bejegende, hem nerveus en selfconscious maakten en dat deze selfconsciousness zijn gestotter en zijn tics evenzeer bevorderde als zijn tactloosheid, al had zij ook een aantrekkelijkheid kant, te weten dat zij zijn natuurlijken naleven humor tot zelfspot verdiepte¹, en al dreven zijn natuurlijkerwijze sterke minderwaardigheidsgevoelens hem er toe, zijn tekortkomingen met belangrijke prestaties te compenseren²; en het spreekt evenzeer van zelf, dat het feit, dat men Claudius op den duur als hopeloos geval aan zijn lot overliet en in zijn eigen isolement liet gaarkoken, zijn natuurlijke ongegeneerdheid in hoge mate bevorderde: het komt er praktisch op neer, dat hij vijftig jaar lang geen „manieren” leerde om dan plotseling naïef-loslippig-humoristisch en wel op den troon te belanden. Maar er is meer. Graves beseft terecht — hoeveel vakhistorici hebben dit nooit overwogen —, dat het feit, dat deze misdeelde, miskende en mishandelde man aan zijn vijftigjarige quarantaine niet volkomen te gronde ging, zich niet uitsluitend aan drank, dobbelspel en plebeïsche vrienden verslingerde, maar zich ook met grote en stelselmatige energie aan ernstige wetenschappelijke studie wijdde, als een bewijs van meer dan enorme karakterkracht moet worden beschouwd. En Graves beseft bovendien, dat Claudius ondanks al zijn stuntelige rariteiten een zeer goede en gezonde intelligentie bezat en een — wij mogen het gerust zo noemen — geëxalteerde werkkraft. Dit brengt vanzelf iets anders mee. Het eigenlijke probleem-Claudius bestaat hierin, dat enerzijds Claudius volgens de antieke traditie voor een soort van idioot gold, maar dat anderzijds uit alles blijkt, dat onder

¹ Deze zelfspot komt o.a. tot uiting in het feit, dat hij de neiging had (tot zelfs in een senaatsredevoering toe) zichzelf spottend te apostropheren, en zijn selfconsciousness in het algemeen in het feit, dat hij eens in een edict (!) zijn *ira* en zijn *iracundia* heeft verontschuldigd en toegezegd, dat de ene kort en onschadelijk, de andere niet onrechtvaardig zou zijn (Suet. 38,1) Het is typerend, dat hij als man van wetenschap (leve de methodiek!) de beide verwante zwakheden stelselmatig stuk voor stuk behandelt! Zie Oraves II, 219 e. v. en I, 351 infra.

² Zeer juist II, 142: It was always a pleasure to prove to myself that I was by no means the fool that they had all thought me, and that indeed I could manage some things better than they.

Claudius' regering het wereldrijk op de meest voortreffelijke wijze werd bestuurd en het principaal volgens een wel doordacht, centralizerend plan werd uitgebouwd; moeten wij aan dit probleem de bête oplossing geven, die sommige vakhistorici altijd maar weer de antieke traditie menen te moeten nabauwen, te weten dat Claudius inderdaad een idioot was, maar dat de keizerlijke vrijgelatenen, die aan het hoofd stonden van de door Claudius geschapen departementen, verantwoordelijk moeten worden geacht voor het voortreffelijke rijksbestuur en de hervormingen daarvan, m. a. w. dat Claudius als princeps zonder meer de slaaf van zijn departementen (om nu nog maar van zijn vrouwen te zwijgen) zou zijn geweest? Graves weet wel beter: hij heeft scherp gezien, dat alle belangrijke regeringsdocumenten, die wij uit Claudius' tijd bezitten, onmiskenbaar van a tot z diens eigendommelijken stempel dragen, dat zijn humanitaire levensbeschouwing, zijn vaak onbeheerste, afwisselend oubollig-humoristische of stnnkelig-tactloze, maar altijd beschermend-gemoedelijke levenshouding er den boetenden, levenden leiddraad van vormen; m. a. w. dat met de stukken is aan te tonen, dat Claudius niet de slaaf van zijn departementen is geweest en dat, zo de keizerlijke vrijgelatenen op bekwame wijze het rijk hebben bestuurd, zij dit deden onder leiding van Claudius en volgens zijn inzichten. Voegen wij hier nog bij den enigen werkelijken misstand van Claudius' regering, die lag in het feit, dat zijn vrouwen en vrijgelatenen zijn angstcomplexen (deze resulteerden uit het ranselrégime van zijn jeugd en andere soortgelijke factoren) wel eens misbruikten om uit persoonlijke motieven hem tot gerechtelijke moorden te drijven en zijn verstrooidheid om zelf soortgelijke misdrijven te begaan zonder dat hij het bemerkte (de misstand wordt door Graves niet weggepraat; ik mag hier nog aan toevoegen, dat de slachtoffers, wier aantal trouwens klein was, zich beperkten tot de Romeinse aristocratie, de enige groep, die ondanks al haar uiterlijke slaafsheid Claudius dwarsboomde en ook wel eens werkelijk bedreigde), dan hebben wij wel zo ongeveer de elementen bijeen, waaruit Graves' karaktertekening van Claudius is opgebouwd. En ik kan niet anders zeggen dan dat deze karaktertekening, afgezien van een enkele ernstige ontsporing, die ik hiervoor al signaleerde (het zgn. afslaan van Claudius' motor in het jaar 48), zeer goed is geslaagd en in hoofdzaak terdege in de werkelijkheid van den historischen Claudius wortelt. En dit is essentieel, omdat,

zoals ik al zeide, het eigenlijke Claudius-probleem juist hierom draait. Laat ik één staaltje uit honderd van Graves' voortreffelijke karaktertekening noemen. In mijn artikel over Claudius van 1938 (ik had toen Graves' boek nog niet gelezen) schreef ik om Claudius' familiale levenshouding te karakteriseren o. a.: hij staat bij wijze van spreken constant zijn medemensen met een gemoedelijk-beschermend gebaar op hun schouder te kloppen. En laat men hier nu naast leggen de volgende passage uit Graves (II, 271; ik wijs er tussen haakjes op, dat Graves, toen hij zijn roman schreef, mijn artikel niet kende, omdat het nog niet geschreven was), waar tijdens de Britse expeditie Claudius afscheid neemt van zijn vrijgelatene Posides, die op het punt staat, met een troep soldaten een gevaarlijken tocht te ondernemen, welke beslissend zal zijn voor het ganze krijgsplan: "I'm going ahead with him myself. Caesar," said Posides. "It's my plan, and, by your leave, if it fails I don't intend to survive."

"Very well. Give them the order to start in five minutes."

So he kissed my hand and I gave him a clap on the back and out he went.

Het is door zulke kleine rake trekjes dat Graves den echten Claudius in levenden lijve voor ons geestelijk oog roept, en ik moet zeggen, dat ik dit buitengewoon verdienstelijk en knap vind.

Correlaat hiermee is, dat Graves Claudius' eigenaardigen stijl (het boek wordt immers geacht door den keizer zelf te zijn geschreven) voortreffelijk imiteert. Wij kennen dezen stijl uit de oorkonden, die, zoals wij al zagen, Claudius' stempel dragen, en het behoeft geen betoog, dat de hiervoor behandelde eigenaardigheden van Claudius' persoon zich in dezen stijl weerspiegelen. In mijn al meer geciteerd artikel over Claudius vestigde ik destijds reeds de aandacht op een aantal in het oog lopende uitstuiksels van zijn stijl: ik wees bijv. op de naieve ijdelheid, waarmee hij in zijn senaatsredevoering over het ius honorum der Galliërs de resultaten van zijn studeerkamergeleerdheid staat uit te kramen en die alle perken van senaatsredevoering te buiten gaat, op de pedant-breedvoerige wijze, waarop hij bij historische finesses stil blijft staan (hij vermeldt bijv. twee versies in de bronnen ten aanzien van Servius Tullius, wiens geschiedenis hij in deze redevoering te pas brengt!) en die soms meer aan een college dan aan een politieke redevoering doet denken, op de eindeloos doorlopende, met excursen

en voetnoten doorspekte, met tussenzinnen volgepropte en daardoor slordig gebouwde perioden, die iets van den geleerde hebben, maar ook iets van de keukenmeid. Ik wees ook op de kindeilijke apostrophe in dezelfde redevoering, uiting van selfconsciousness en in het bijzonder van zelfspot. In Claudius' edict over het burgerrecht der Anauni releveerde ik de eindeloos lange periode, waarmee het stuk inzet, die een dusdanige keukenmeidachtige onregelmatigheid en slordigheid vertoont, dat men uitsluitend Claudius persoonlijk er voor verantwoordelijk kan stellen: geen ambtenaar zou het gewaagd hebben, dit zó te concipiëren, maar de boven alle vormen verheven vorst kon het zich veroorloven. Ten slofte wees ik ook op het feit, dat Claudius ruw in den mond is, dat hij neiging heeft om „vulgair Latijn”, om slang te spreken: zijn voorkeur voor familiare deminutiva behoort in dit verband thuis, zijn ongegeneerd gebruik in den vollen senaat van het werkwoord *succumbere* in zijn woordelijke betekenis (in de oratie over het *ius honorum* der Galliërs) is er een ander kras staaltje van.

Welnu, ik zal aan de lezers van Graves' roman wel nauwelijks duidelijk behoeven te maken, dat deze eigenaardigheden van Claudius' stijl niet alleen in Graves' boek aanwezig zijn, maar ook met bewonderenswaardige aandacht en energie worden volgehouden: studeerkciui;-n'ijshheid, ondergebracht in zinnen tussen haakjes, uitwijdingen, afdwalingen, digressies of hoe men het noemen wil, de neiging om iets of te vroeg of te laat te vertellen (voorbeelden dus van „prolepsis” en afterthought), zinnen, die niet lopen, voorbeelden van apostrophe, enz., enz. zijn aan de orde van den dag, om van ruwe of ongeneeerde woorden nog maar te zwijgen. Ik kan van dit alles hier onmogelijk voorbeelden geven en het is ook waarlijk niet nodig; slechts enkele sprekende staaltjes mogen hier volgen. De apostrophe I, 53 (Claudius, you tedious old fellow, here you have come to within an inch or two of the end of the fourth roll of your autobiography and you haven't even reached your birth-place) herinnert onmiddellijk aan de wijze, waarop de historische Claudius zichzelf apostropheert in de senaatsredevoering over het *ius honorum*, en is natuurlijk ook inderdaad een nabootsing hiervan; maar telkens weer past Graves dit stijlmiddel toe en volkomen terecht: het is bijzonder karakteristiek voor Claudius. Een goed voorbeeld van studeerkamerwijsheid tussen haakjes à la Claudius (één uit talloze) vindt men I, 373: (Caligula) look Julius

Caesar's sword and the reputed battle-axe of Romulus and the reputed shield of Aeneas which were stored in the Capitol (both forgeries in my opinion, but such early forgeries as to be practically genuine) and crowned himself with a garland of oak-leaves. Enz., enz. Dat Graves zijn Claudius zich de eigenaardigheden van zijn schrijfrant op een naïeve wijze bewust laat zijn, is alweer voortreffelijk in overeenstemming met de persoon van den historischen Claudius, die in hoge mate selfconscious was en gevoelig voor zijn eigen tekortkomingen. Zie bijv. I, 194, waar Claudius zijn eigen neiging tot digressies in de maling neemt: But this has been a very ill-judged digression, leaving Germanicus, as it were, waiting anxiously for his money while I write a book about dice. Old Athenodorus would criticize me pretty severely, I think, if he were alive now (vgl. de pas geciteerde passage I, 53 en ook I, 68). Of II, 118, waar hij het heeft over het gebruik, dat hij maakte van stereotype uitdrukkingen van Augustus: The handiest was the one he used when he was making a speech and had lost his way in a sentence — a thing that constantly happens to me, because I am inclined, when I make an extempore speech, and in historical writing too when I am not watching myself, to get involved in long, ambitious sentences — and now I am doing it again, you notice. However the point is that Augustus, whenever he got into a tangle, used to cut the Gordian knot, like Alexander, saying: "Words fail me, my Lords. Nothing that I might utter could possibly match the depth of my feelings in this matter." And I learned this phrase off by heart and constantly made it my salvation. I used to throw up my hands, shut my eyes and declaim: "Words fail me, my lords. Nothing that I might utter could possibly match the depth of my feelings in this matter." Then I would pause for a few seconds and recover the thread of my argument. De passage vindt in laatste instantie althans een deel van haar oorsprong in Seneca, Apocol. 10, 2; maar waar het op aankomt, is dat zij Claudius' stijl én zijn eigen bewustzijn daarvan voortreffelijk veraanschouwelijkt.

Ik lid) er in het voorgaande op moeten wijzen, dat Graves zich herhaaldelijk aan grote of kleine fouten schuldig maakt, aan fantastische, willekeurige fictie, die vloekt tegen de sfeer der verleden werkelijkheid, aan verkrachting van betrouwbare overlevering of dociel volgen van roddelpraat in die overlevering en wat dies meer zij: de vakhistoricus vindt hier een dankbaar jachtterrein. Maar

één cardinale deugd laat zich aan zijn boek niet ontzeggen, n.l. dat hij, een enkele ontsparing daargelaten, met grote kennis en fijne, congeniale intuïtie Claudius' karakter op voortreffelijke wijze heeft weten te schilderen; deze deugd is natuurlijk in beide delen aanwezig, maat in het tweede deel, dat geheel naar Claudius graviteert, neemt zij uiteraard een groter plaats in. Het is de plicht van den vakhistoricus, dit volmondig te erkennen: dood te vallen op de inderdaad vele zonden van het boek en tegelijk moedwillig blind te willen wezen voor zijn cardinale verdienste ware een bespottelijke uiting van bekrompen gildegeest; de vakhistoricus heeft hier integendeel ootmoediglijk iets heel belangrijks van den roman-schrijver te leren.

J. H. THIEL.

NASCHRIFT.

Het is, of de duivel er mee speelt! Enige dagen nadat ik de voorgaande beschouwingen had afgesloten, kreeg ik een kritiek op Graves' boek (of juist op de Duitse vertaling ervan) van de hand van een vakhistoricus in handen, die inderdaad als weinig beter dan „een bespottelijke uiting van bekrompen gildegeest” verdient te worden gequalificeerd. Het is een opstel, getiteld *Eine Rettung des Kaisers Claudius in Romanform* en verschenen tijdens den oorlog in de *Neue Jahrbücher für Antike und deutsche Bildung* (1943, Heft 1, p. 8—26), van de hand van Prof. Dr Ernst Hohl van de Universiteit te Rostock, een oudhistoricus van betekenis; en het bevat een niet alleen vernietigend, maar ook boos requisitoir. „An Graves' Claudiusroman gibt es nichts zu bewundern” luidt het forse slotaccoord en even te voren toont de schrijver zich bepaaldelijk als Duitse oudhistoricus beledigd, dat men het gewaagd heeft, een dergelijk prulboek in het Duits te vertalen („Es ist eine unverdiente Ehre, dass ein so mutwilliges und leichtfertiges Werk in die Sprache eines Landes übertragen wurde, in dem die Forschung über die römische Kaiserzeit auf einer auch vom Ausland anerkannten Höhe steht”, Anne Graves, die zo wordt „abgespiesen”; of moeten wij wellicht veeleer zeggen arme Hohl? Hohl heeft n.l., bij alle deugden die hij verder mag bezitten één ernstig organisch gebrek, dat hij met het gros van zijn landgenoten deelt: htj is ten enenmale verstoken van gevoel voor humor en dus ook (zie het laatste citaat) van zelfspot, den besten vorm ervan. Nu kan Hohl dit niet helpen: men heeft deze eigenschap of men heeft ze niet (al is het niet gemakkelijk voor ons om het feit voor lief te nemen, dat hij nu van zijn kant een man, die wel gevoel voor humor bezit, tekort aan geest, zouteloosheid, grofheid en wat dies meer zij gaat verwijten; enfin, dit is nu eenmaal onvermijdelijk bij het verstoken zijn van humor inbegrepen); maar één ding is in ieder geval zeker: iemand, die van gevoel voor humor gespeend is, is wel in de allerlaatste plaats geschikt om zijn woordje mee te spreken over, laat staan om een oplossing te vinden van het Claudius-probleem, omdat dit voor een groot deel om quaesties van humor draait. Nu, Hohl's artikel toont duidelijk de juistheid van deze stelling. Hohl is één van die vakhistorici, die de feiten bij honderden aan hun vingertoppen hebben hangen, en zijn artikel is dan

ook één grote waslijst van gevallen, waarin Graves zich aan de feiten en ook wel eens de sfeer der verleden werkelijkheid heeft bezondigd. Ik wil gaarne zeggen, dat ik niets tegen deze lijst van beschuldigingen heb in te brengen: zij valt — zoals dat gaat, wanneer twee vak historici eenzelfde werk onafhankelijk van elkaar kritisch bespreken — ten dele samen met de door mij in het voorgaande geuite bezwaren, terwijl er anderzijds soms dingen zijn, die ik noem en hij niet, en (veel vaker, omdat Hohl een zeldzaam grondige» preciese Duitser is) dingen, die hij noemt en ik niet. Hohl heeft dus gelijk, zeker; maar hij heeft ook ongelijk. Want voor de cardinale deugd van Graves' werk, die ik in het voorgaande met nadruk heb gesignaleerd: de fijne wijze waarop hij Claudius' persoon aanvoelt en tekent, toont Hohl zich ten enenmale kleurenblind. Hij merkt zelfs de aanwezigheid van dit element in, Graves' boek amper op; en geen wonder, want hij heeft kennelijk de belangrijke documenten uit Claudius' regering alleen onderzocht op de tastbare feitelijkheden, die zij leveren, en niet op de zo buitengewoon belangrijke gegevens, die zij ons verschaffen voor Claudius' psychologie; alsof dit laatste buiten de competentie van den vakhistoricus viel! En zo verbaast het ons dan ook niet, dat als Hohl aan het slot van zijn artikel trots heeft uitgeroepen: „Die Geschichtswissenschaft von heute verzichtet auf die bequeme Auskunft den vierten Kaiser Roms einfach zum Schwachsinnigen zu stempeln; sie hat erkannt dass es ein Claudiusproblem gibt” en wri in gespannen verwachting uitzien naar wat hij nu eindelijk zelf over dit probleem in het midden zal hebben te brengen, hij vervolgens niet anders doet dan de opmerking maken dat het probleem Claudius wel nooit een definitieve oplossing vinden (wie praat er in de geschiedeniswetenschap van definitief?!), om dan te verwijzen naar de rede van Stähelin, één van de vlakste en onbeduidendste dingen, die in de laatste twintig jaar over Claudius zijn geschreven, en ten slotte jammerlijk terug te vallen op de even oude als bête oplossing van het Claudius-probleem — een oplossing, die geen oplossing is, omdat zij door het eigenaardig karakter der oorkonden zonder meer wordt weerlegd —, dat n.l. de vrijgelatenen en niet Claudius zelf in werkelijkheid het rijk zouden hebben bestuurd ! Eine recht bequeme Auskunft! Het is goed, dat niet alle vakhistorici, die zich met Claudius bezighouden, zich zozeer tot de meer grove, tastbare feitelijkheden beperken als Hohl, maar dat vele onder hen de noodzakelijkheid beseffen om ook de fijnere, minder grijpbare, maar daarom niet minder reële en feitelijke gegevens in hun geschiedbeoefening te betrekken. Want persoonlijk moet ik wel zeggen, dat, als ik voor het dwingende alternatief werd gesteld om te kiezen tussen den vakhistoricus a la. Holil, die de meer grove feitelijkheden met de grootste akribie hanteert, maar tal van essentialia zelfs niet ziet, laat staan begrijpt, en een romanschrijver a la Graves, die tegen honderd feitelijkheden zondigt, maar tal van essentialia scherp en fijn doorziet, ik mij met een bloedend hart gedwongen zou zien, voor den romanschrijver te opteren. Dit pijnlijke dilemma is gelukkig niet-gegeven.

Utrecht.

J. H. THIEL.

Louis Couperus en de Grieks-Romeinse Oudheid

Louis Couperus schreef eens: „Geen lektuur is mij boeiender dan die van antieke schrijvers en dichters; geene geschiedenis is mij belangwekkender dan de Oude Geschiedenis; geene schoonheid bemin ik heviger dan de antieke Schoonheid.” Het is nochtans een feit, dat *Eline Vere*, *Majesteit*, *Langs lijnen van Geleidelijkheid*, *De Boeken der kleine Zielen*, *Korte Arabesken*, enz. doorgaans een ruimere bekendheid genoten dan werken als *De Berg van Licht*, *Herakles*, *De Komedianten*, *De verliefde Ezel* en *Iskander*. Of dit gebrek aan belangstelling voor Couperus' antieke werken te wijten is aan de terughoudendheid van het gewone Nederlandse lezerspubliek tegenover exotische thema's en bellettrie van klassieke inspiratie, aan literaire en aesthetische criteria of aan andere factoren, laten we hier buiten beschouwing. Bedoeld gebrek bestaat en Couperus zelf zou vermoedelijk de eerste zijn geweest om zulks te betreuren. Hij bekende immers, dat zijn antieke werken hem het dierbaarst waren.

Nu concludere men niet uit 's schrijvers bekentenis, dat deze “werken van een superieur gehalte zouden zijn. Op zich zelf blijft de voorkeur van Couperus niettemin waardevol, daar zij wijst op de overgave, waarmede de auteur zijn antieke werken concipieerde en schreef. Wie deze productie in de schaduw laat, miskent bovendien het feit, dat een zeer omvangrijk deel van Couperus' oeuvre door de klassieke Oudheid werd bezield. In onze letterkunde neemt de auteur hierdoor overigens een bijzondere plaats in.

* * *

In zijn jeugdherinneringen vertelt Couperus, dat hij reeds vroeg verwijlde in de wereld der verbeelding. Een revelatie was de kennis-making met de goden en heroën van de Helleense mythe op de schoolbanken te Batavia. Geliefkoosde lectuur werden spoedig de romans van de Engelse schrijfster Ouida, waarvan de naïeve intrigue vaak wordt gesitueerd in het zonnige Italiaanse landschap. Italië werd „een vizioen, dat nooit meer taande, vizioen van een land van belofte.” Onder Ouida's boeken was er één, dat de vijftienjarige Couperus in extase bracht, *Ariadne*, een fantastisch

verhaal vol reminiscenties uit de wereld van de mythe, de geschiedenis en de kunst van de Oudheid. De lectuur van andere romans als Hawthorne's *Marble Faun* en Vosmaer's *Amazone* kon het verlangen naar Italië later enkel vergroten.

Grieks en lyatijn leerde de jonge Couperus bij zijn vader. De taal van Homeros blijkt hij nooit te hebben kunnen doorgronden. Met het I/atijn ging het veel beter. De leerling was trouwens bijzonder vlug van stapel gelopen. „Wij begonnen oogenblikkelijk met Vergilius: Anna virumque cano . . . Ovidius talmde niet lang daarna; Horatius kwam gauw op de proppen; het ging met stoom . . .” Vermoedelijk moet men deze krasse bijzonderheden wel met een korreltje zout opvatten. Voor zijn lectuur van klassieke schrijvers nam Couperus later zijn toevlucht tot Franse edities met tekst en vertaling, welke hij allerkeurigst liet inbinden in perkament.

-Ondanks een groeiend interesse voor de nieuwe stromingen in de romankunst van het einde der XIXde eeuw, bleef Couperus geboeid door de tover van het verleden. Vóór *Eline Vere* publiceerde hij twee korte schetsen, die in de tijd der Italiaanse Renaissance spelen» Zijn eerste literaire productie bestond uit gedichten, waarvan er verscheidene door de Oudheid werden geïnspireerd.

Een groot evenement in het leven van de jonge auteur was zijn eerste bezoek aan Italië. In *Reisimpressies* (1894) demonstreerde Couperus al duidelijk zijn levendige belangstelling voor de antieke kunst. Het aandeel van de Oudheid in 's schrijvers oeuvre werd hoe langer hoe groter sedert 1901, toen Couperus zich voor een lange periode in het Zuiden vestigde. Hier ontstonden nog enkele moderne romans zoals de prachtige *Boeken der kleine Zielen* en *Van oude Mensen, de Dingen, die voorbijgingen* . . . Opvallend is het, dat de romancier telkens wegvlucht uit de grijze atmosfeer van het Noorden om zich onbevangen over te geven aan de weelderige vizioenen van de Oudheid. Onder het motto „Na de Kleine Zielen, en vóór Dionyzos . . .” dichtte Couperus:

Mijn ziel is twee: een kind van noordewee,
Duikt zij deemoedig onder noordeluchten
En voelt zich één met grauwe lucht en zee.

Maar als de schemervizioenen vluchten
Na 't kleurloos schaadwen duistrer kleinen leed,
Slaakt zij naar blauwe lucht haar jubelkreet;

Voelt zij zich, Dionyzos, met u één,
Blaakt zij uw leven mee . . .

Na 1908, toen Aan de Weg der Vreugde verscheen, schreef Couperus nog een aantal novellen en feuilletons over hedendaagse gegevens, maar geen moderne romans meer. De motieven voor zijn langere verhalen ontleende hij uitsluitend aan het verleden: de periode der Italiaanse renaissance, het Spanje der Moren (*De Onge-lukkige*) . . . Geen tijdperk, geen inspiratiebron trok Couperus echter meer aan dan de Grieks-Romeinse Oudheid.

De Oudheid inspireerde verscheidene gedichten in de bundels Een Lent van Vaerzen en Orchideeën en bijna al de verzen, die Couperus tussen 1903 en 1907 in Groot Nederland publiceerde; verder een aantal romans en novellen over historische, mythologische of legendarische onderwerpen, n.l. *Psyche*, *Dionyzos*, *De Berg van Licht*, *Herakles*, *Antiek Toerisme*, *De Komedianten*, *De verliefde Ezel*, *De Ode*, *Xerxes of de Hoogmoed*, *Iskander*, evenals korte verhalen in de bundels *Antieke Verhalen*, *Schimmen van Schoonheid*, *Legende*, *Mythe en Fantazie* en *Proza*,

Zijn intense belangstelling voor de Oudheid en de antieke kunst manifesteerde Couperus ook in de autobiografie *Metamorfoze* en in fragmenten van de volgende bundels schetsen en reisbeschrijvingen *Reisimpressies*, *Van en over mijzelf en anderen*. *De Zwaluwen neergestreken*, *Korte Arabesken*, *Uit blanke Steden onder blauwe Lucht*, *Van w over alles en iedereen*, *Met Louis Couperus in Afrika*. De liefde voor de Oudheid uitte zich nog in enkele moderne romans, voornamelijk in *Langs Lijnen van Geleidelijkheid* en *Van oude Mensen*. Volledigheidshalve memoreren we nog de vertalingen, waarin de Oudheid ook weer overheerst: *De Verzoeking van den H*, *Antonius* naar G. Flaubert, *De Tweelingbroeders* naar Plautus' *Menaechmi*, twee idyllen van Theokritos, Aristodemos uit het Nieuw-Grieks van Angelopulos, *Caesar and Cleopatra* van G. B. Shaw.

Naar aanleiding van een bezoek aan het Nationaal Museum te Napels schreef Couperus: „Wij zullen in onze Antieke Wereld zwelgen als in een schoonheidsorgie, en in een orgie laat men zich gaan naar de grillen der dronkenschap, zonder methode, zonder vooropgesteld plan . . .” Bij een haastige verkenning van Couperus' antieke wereld is meer nuchterheid en meer methode geraden. In een schematisch overzicht richten we eerst de blik naar Hellas en

vervolgens naar Rome. Achtereenvolgens zullen we op beknopte wijze nagaan hoe de auteur de inspiratiethema's behandelde, die hij ontleende aan de mythologie, de geschiedenis, de literatuur, het geestesleven en de kunst der Oudheid.

* * *

In *Een Lent van Vaerzen en Orchideeën* vindt men de eerste sporen van Couperus' belangstelling voor de Helleense mythen. Enkele motieven, zoals de Bacchante en Herakles' strijd tegen de Nemeïsche leeuw komen later in 's schrijvers verhalend proza terug. Meermalen opent zich reeds Couperus' zin voor het bevallige uiterlijk, het sensuele en de sculpturale vormen. Een diepe bezieling zoekt men tevergeefs in deze poëzie, die ons nog maar matig kan bekoren. De auteur streefde blijkbaar de vormelijke pracht na van de kunst der Parnassiens. Het ontbreekt Couperus' poëzie nochtans aan de monumentale klassieke schoonheid, welke de beste gedichten van Leconte de Lisle en de Hérédia bezitten.

Het sprookje *Psyche* behoort tot de meest populaire werken van Couperus. Apuleius' versie van de bekoorlijke antieke legende werd hier op een bijzonder vrije wijze bewerkt. Door zijn heteroogeen karakter — er komen ook Middeleeuwse motieven in voor — en de invloed van Flaubert's *Tentation de Saint Antoine*, doet het sprookje allesbehalve Helleens aan. Couperus verzaakte de „impassibilité” der Parnassiens en hij bleef niet ontoegankelijk voor de sfeer van het symbolisme. Een duistere allegorie is *Psyche* inmiddels niet geworden. Verscheidene thema's van het sprookje (o. a. de relativiteit van het aardse, het conflict tussen werkelijkheid en illusie) treft men ook aan in 's schrijvers eerste romans en novellen. De taal van *Psyche* is gekunsteld en vaak gemaniëreed, terwijl de natuurbeschrijvingen de invloed verraden van Couperus' eerste reis naar Italië.

Het meest karakteristieke A— daarom niet het beste — mythologische verhaal van Couperus is *Dionyzos*. Geen wonder, dat de auteur, die zich in 1901 volledig overgaf aan de bekoring van het Zuiden, zijn eerste mythologische roman aan de god van de dronkenschap en het mateloze genot wijdde. Voor de romancier was heel het werk als één uitbundige, extatische dithyrambe. Dit enthousiasme weerspiegelt zich treffend in de stijl, die niet van hoogdravendheid is vrij te pleiten. Typerend voor het hedonisme van de auteur

is de subjectieve interpretatie van het louteringsthema. Nadat hij de wereld met zijn gave verrijkt heeft, stelt Dionyzos ontmoedig vast, dat de stervelingen niet in staat zijn zich op gestyleerde wijze uit te leven in een roes van onbeperkte wellust.

Vergeleken met *Dionyzos* staat *Herakles* als artistieke creatie op een veel hoger niveau. De schrijver, die opnieuw de figuur van een zichzelf louterende halfgod koos, combineerde en varieerde op meesterlijke wijze het overvloedige materiaal van de antieke mythografen. Ondanks zijn titanische lichaamskracht is Couperus' Herakles geen brute, primitieve oermens geworden zoals de held van Sofokles' *Vrouwen van Trachis*. Ofschoon men vermoedelijk niet van een directe inwerking mag gewagen, vertoont Couperus' personage in zijn sceptische en ironische buien dan toch meer overeenkomst met bepaalde karaktertrekken van de hoofdfiguur van Euripides' *Herakles*. De geromanceerde held heeft een zwaarmoedige inborst en een gemoed, dat niet gesloten blijft voor esthetische ontroerin» gen en voor een Platonisch liefdesverlangen.

Andere figuren van de Helleense godenwereld liet Couperus nog optreden in enkele korte verhalen, waarvan de vorm steeds kunstig werd geciseleerd. Evenals de Alexandrijnse dichters, verstond onze auteur de kunst de goden en godinnen nu en dan van hun Olympische waardigheid en luister te ontdoen. Op badinerende, speelse wijze keuvelde hij over de chronique scandaleuse van de Olympos. Hij deed dit met de charme en de humor, die de aantrekkelijkheid van zijn arabesken en feuilletons uitmaken.

* * *

Xerxes of de Hoogmoed, het relaas van de tweede Perzische oorlog,, is, naar het getuigenis van de auteur zelf, een vreemd boek. Een authentieke historische roman kan men het werk bezwaarlijk noemen. Op menige bladzijde respecteerde Couperus schroomvallig het verhaal van Herodotos. Karakterontleding komen nauwelijks voor. Xerxes, die zichzelf niet au serieux schijnt te nemen, is in zijn naïeve hoogmoed niet meer dan een marionet. De tegenstelling tussen de ontluikende Griekse cultuur van de eeuw van Perikles en de nabloei der Perzische beschaving wordt slechts oppervlakkig aangegeven. Zelden laat Couperus zijn ironiserende, parodiërende toon varen. Volgens sommigen zou *Xerxes of de Hoogmoed*, het verhaal van de vorst, die de wereldiihuacht wenste, doch ten slotte

een smadelijke nederlaag leed, in feite een persiflage zijn van de roekeloze onderneming van de Duitse keizer Wilhelm II. Onaanvaardbaar lijkt deze hypothese bij een nadere beschouwing niet. In Couperus' oeuvre blijft *Xerxes* stellig een curiosum.

Iskander, de roman van Alexander den Grooten is ongetwijfeld een der voortreffelijkste historische romans uit de Nederlandse literatuur. Het motto, dat Couperus aan Quintus Curtius, zijn voornaamste bron, ontleende — „Et quem arma Persarum non fregerant vitia vicerunt” —, belicht al dadelijk het opzet van de romancier: de ontleding van 's konings onafwendbare fysische en morele ondergang. Historici zullen wellicht vinden — en niet ten onrechte —, dat Couperus zijn getounnenteerde held meer als een Aziaat dan als een Helleen opvatte.: Met zijn verfijnd aestheticisme, zijn Platonische liefde, welke alterneert met een brandende behoefte aan genot, en zijn spleen is deze Alexander inmiddels kenschetsend voor Couperus' historische romanhelden. Een karakteristiek personage is ook de eunuch Bagoas, een fatalistische, demonische natuur, die de morele ondergang van Alexander bewerkt en aldus de wraak van het overweldigde Oosten voltrekt. Afgezien van het hecht dramatisch conflict, munt *Iskander* ook uit door een knappe compositie en door de suggestieve pracht der Oosterse vizioenen.

* * *

Hoe apprecieerde de moderne Nederlandse schrijver de bellettrie van Hellas?

Het inlassen van enkele Homerisch aandoende epitheta en vergelijkingen in de mythologische verhalen bewijst nog niet, dat Couperus een werkelijk diepgaande interesse aan de dag legde voor de sobere, grootse epiek van Homeros. Aischulos wordt terloops voorgesteld in de roman *Xerxes of de Hoogmoed*, waarin de eerste opvoering van de *Perzen* de slotepisode uitmaakt. De vraag mag worden gesteld of de motorische kracht van het antieke drama, het noodlot, een weerslag heeft gehad op de deterministische levenshouding van Couperus. Sommige aspecten van de primitieve betekenis van de *μοῖρα* en de *νέμεισις* vindt men terug in de antieke romans. Het fatalisme manifesteert zich evenwel in bijna al de werken van Couperus, zodat niet moet worden gedacht aan een mogelijke exclusieve inwerking van het antieke noodlotsthema.

Een zeer vrije fantasie op enkele motieven van Pindaros' XIIIde

Olympische ode is de novelle *De Ode*, waarvan slechts 250 bibliofielen een exemplaar bezitten. Het verhaal is een loflied op Xenofon van Korinthe, die vijf maal zegevierde bij de 79ste Olympische spelen (464 v. Chr.). Pindaros zelf treedt ook op, maar zijn figuur wordt op een eerder vage wijze geïdealiseerd. Couperus had gevoel voor de aesthetische idealen, die de oude Grieken bezielde, zodat <ie spelen niet enkel lichamelijke behendigheid verheerlijkten, maar tevens uitgroeien tot een hoogfeest van schoonheid en kunst. Om de waardevolle weergave van een antiek tafereel benadert *De Ode* onder Couperus' werken vermoedelijk het dichtst de geest van het klassieke Hellas.

Couperus interesseerde zich ook voor de literatuur der Alexandrijnse periode. Hij vertaalde twee idyllen van Theokritos, welke hem boeiden door hun pittoresk realisme. Hij bleef evenmin ongevoelig voor Longus' verfijnde pastorale *Dafnis en Chloë*.

(Wordt vervolgd).

Brussel.

THEO BOGAERTS Jr.
